

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษา ปัจจัยที่มีผลต่อความต้องการบริการสวัสดิการสังคมของผู้สูงอายุในเขตชนบท จังหวัดชัยภูมิ ผู้ศึกษาได้รวบรวมแนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกรอบแนวความคิดในการศึกษาซึ่งประกอบด้วยเนื้อหาดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับผู้สูงอายุ

2.1.1 แนวความคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุ

2.1.2 ความหมายของผู้สูงอายุ

2.1.3 การเปลี่ยนแปลงในวัยผู้สูงอายุ

2.1.4 ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้สูงอายุ

2.2 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.2.1 ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน

2.2.2 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

2.3 แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

2.3.1 แนวคิดเกี่ยวกับความต้องการของผู้สูงอายุ

2.3.2 แนวคิดเกี่ยวกับภาวะสุขภาพ

2.3.3 แนวคิดเกี่ยวกับแรงสนับสนุนทางสังคม

2.3.4 แนวความคิดเรื่องสวัสดิการสังคม

2.4 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.5 กรอบแนวความคิดและสมมุติฐานในการวิจัย

2.1 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับผู้สูงอายุ

2.1.1 แนวความคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุ

ภาวะผู้สูงอายุ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมทั่ว ๆ ไป เมื่อสมาชิกในสังคมมีอายุมากขึ้น จึงเป็นปรากฏการณ์ทางชีวภาพและสังคมที่เกิดขึ้นในทุกสังคม บุคคลที่อยู่ในภาวะสูงอายุ คือ ผู้สูงอายุ ซึ่งแต่ละสังคมจะมีการปฏิบัติต่อผู้สูงอายุที่แตกต่างกันไป ผู้สูงอายุเป็นวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายในทางที่เสื่อมโทรม มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่ในสังคม

ผู้สูงอายุบางคนจะมีช่วงชีวิตที่ยืนยาวนับเป็นร้อยปี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเสื่อมสภาพของร่างกายและจิตใจ เช่น เพศ อายุ อาชีพ อาหาร และสภาพแวดล้อมอื่น ๆ ซึ่งรวมไปถึงการระมัดระวังรักษาสุขภาพของผู้สูงอายุ

ความสูงอายุเกิดขึ้นกับแต่ละบุคคลไม่เท่ากัน ทั้งในแง่ความช้าเร็วและมากน้อย เราอาจพิจารณาความชราได้ 2 ประเด็น คือ ความชราในประเด็นที่กำหนดโดยกาลเวลา และความชราที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง ความชราที่ใช้กาลเวลาเป็นเครื่องกำหนดนั้น อาจจะยอมรับกันหรือกำหนดกันว่า คนที่อายุเลย 60 ปีไปแล้วถือว่าเป็นผู้สูงอายุ ส่วนความชราตามความเป็นจริงนั้น พิจารณาจากความเสื่อมโทรมของสังขารและสภาพอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นจริง ๆ ในแต่ละคน ดังนั้น แม้บุคคลจะมีอายุเท่า ๆ กัน แต่ละคนอาจมีความชราแตกต่างกันได้ (รุ่งโรจน์ พุ่มริ้ว, 2527 : 13)

2.1.2 ความหมายของผู้สูงอายุ

องค์การสหประชาชาติ ซึ่งได้จัดการประชุมสมัชชาโลกเรื่องผู้สูงอายุ (World Assembly on Aging - WAA) เมื่อปี 2525 ณ กรุงเวียนนา ประเทศออสเตรีย ได้ให้ความหมายผู้สูงอายุ คือ บุคคลทั้งเพศชายและเพศหญิงที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป (สุรกุล เจนอบรม, 2534 : 11)

ชมรมผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย ได้บัญญัติคำว่า “ผู้สูงอายุ” โดย พล.ต.ต. อรรถสิทธิ์ สิทธิสุนทร กล่าวว่า ผู้สูงอายุคือ ผู้ที่มีลักษณะดังต่อไปนี้ (สุพัตรา สุภาพ, 2528 : 50)

1. เป็นผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป
2. เป็นผู้ที่มีความเสื่อมตามสภาพ มีกำลังลดลง เชื่องช้า
3. เป็นผู้สมควรให้การอุปการะ
4. เป็นผู้ที่มีโรคควรได้รับการช่วยเหลือ

คณะกรรมการวิสามัญสวัสดิการผู้สูงอายุและการพัฒนาสังคม (2534 : 27) กล่าวว่า ผู้สูงอายุตามหลักสากลทั่วไป หมายถึง บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป มีความเสื่อมตามวัย ความเจริญเติบโตของร่างกาย และความต้านทานโรคลดลง

บรรลุ ศิริพานิช (2533 : 433) ให้ความหมายว่า ผู้สูงอายุ หมายถึง ผู้ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป
 กุลยา ตันติผลชีวะ (2528 : 2) ได้แยกระดับกลุ่มผู้สูงอายุ คือ อายุระหว่าง 60 - 75 ปีเรียกว่า วัยเริ่มมีอายุ (Young old) และอายุตั้งแต่ 75 ปีขึ้นไป เรียกว่า วัยที่มีอายุเต็มที่ (Old หรือ Really old)

กรมประชาสงเคราะห์ (2530 : 11) ได้ให้ความหมายของผู้สูงอายุว่า หมายถึง การพัฒนาเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องในระยะสุดท้ายของช่วงอายุมนุษย์ โดยความสูงอายุจะเริ่มตั้งแต่เกิดมา และดำเนินต่อเนื่องไปจนสิ้นอายุไข

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2539 : 2) ได้ให้ความหมายของคำว่า ผู้สูงอายุ โดยทั่วไปหมายถึง บุคคลที่มีชีวิตอยู่ในช่วงสุดท้ายของชีวิต ซึ่งเป็นวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย จิตใจ และหน้าที่การงานทางสังคมโดยแต่ละคนจะปรากฏอาการเสื่อมแตกต่างกัน นอกจากอาการเสื่อมดังกล่าวแล้วยังใช้เกณฑ์อายุ 60 ปี เป็นเกณฑ์สากลเพื่อให้ทราบว่าบุคคลใดสมควรเป็นผู้สูงอายุนำมาพิจารณาประกอบกันด้วย

จำเนียง ฤทธิ์สุวรรณ (2533 : 3) ได้ให้ความหมายคำว่า ความสูงอายุ เป็นกระบวนการธรรมชาติที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของเซลล์ต่าง ๆ ในร่างกาย ในวัยเด็กเซลล์ภายในร่างกายจะเปลี่ยนไปในทางเสริมสร้าง เจริญเติบโต แต่พอเข้าสู่วัยกลางคน (ช่วงอายุ 40 - 50 ปี) จะมีการสลายของเซลล์มากกว่าการเสริมสร้าง ส่วนในวัยผู้ใหญ่จะเริ่มรู้สึกถึงการเปลี่ยนแปลงของร่างกายไปในทางเสื่อมไม่แข็งแรงเหมือนเดิมเมื่อเริ่มมีอายุ 50 ปีเป็นต้นไป

Reley (1977 อ้างในวชิราภรณ์ สุนทวงศ์, 2536) ให้ความหมายของผู้สูงอายุว่าเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตของสิ่งมีชีวิต ประกอบด้วยกระบวนการเสื่อมโทรม โดยเริ่มตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงตาย กระบวนการนี้ประกอบไปด้วยการเปลี่ยนแปลงทางชีวภาพและจิตวิทยาสังคม

Birren and Renner (1977 อ้างถึงในวิชาดา วัฒนนามกุล, 2539) กล่าวว่า วัยสูงอายุหมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติของสิ่งมีชีวิต ที่มีวุฒิภาวะภายใต้เงื่อนไขของสิ่งแวดล้อม

Handler (อ้างถึงในวิชาดา วัฒนนามกุล, 2539) กล่าวว่า วัยสูงอายุเป็นความเสื่อมของระบบในร่างกายตามกาลเวลาโดยไม่สามารถทำให้กลับคืนมาเหมือนเดิมได้ การเปลี่ยนแปลงจะเพิ่มมากขึ้นตามกาลเวลา

Hall (1976 อ้างถึงใน มณฑิรา เขียวยิ่ง และคณะ, 2540) ได้แบ่งประเภทการสูงอายุของมนุษย์ออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. การสูงอายุตามวัย (Chronological aging) หมายถึง สภาพการสูงอายุของมนุษย์ที่พิจารณาตามปีปฏิทิน โดยการนับวัน เดือน ปีที่เกิดเป็นเกณฑ์
2. การสูงอายุตามสภาพร่างกาย (Biological aging) หมายถึง สภาพการสูงอายุที่พิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพร่างกาย บทบาทหน้าที่ที่ปรากฏของมนุษย์ในขณะที่มีอายุมากขึ้น
3. การสูงอายุตามสภาพจิตใจ (Psychological aging) หมายถึง การสูงอายุที่พิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงในหน้าที่ของการรับรู้ แนวความคิด ความจำ เซอร์วิญญา การเรียนรู้และลักษณะของบุคลิกภาพที่ปรากฏในช่วงระยะเวลาต่าง ๆ ของชีวิตมนุษย์แต่ละคนที่มีอายุมากขึ้น

4. การสูงอายุด้านสภาพของสังคม (Sociological aging) หมายถึง การสูงอายุที่พิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงในบทบาทหน้าที่และสถานภาพของบุคคลในระบบสังคม ได้แก่ ครอบครัว หน่วยงาน และองค์การ เป็นต้น

จันทนา รณฤทธิชัย (2533 : 36) ได้รวบรวมความหมายของความสูงอายุเป็นหมวดหมู่ดังนี้

1. ความสูงอายุในเชิงชีวภาพ (Biological age) เป็นการจำแนกลักษณะโดยคาดคะเนประสิทธิภาพการทำงานของร่างกายซึ่งจะเป็นไปตามอายุขัย (life span) โดยดูจากความสามารถในการทำหน้าที่ของอวัยวะสำคัญต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น ตับ หัวใจ สมอง เป็นต้น ผู้ที่มีอายุน้อยย่อมมีประสิทธิภาพในการทำงานของอวัยวะต่าง ๆ เหล่านี้สูงกว่าผู้ที่มีอายุมาก

2. ความสูงอายุในเชิงจิตวิทยา (Psychological age) เป็นความสามารถในการปรับตัวของแต่ละบุคคลเพื่อให้สามารถเข้าได้กับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเปรียบเทียบกับบุคคลที่มีอายุเท่า ๆ กัน ความสูงอายุในเชิงจิตวิทยามีความสำคัญเท่ากับความสามารถในการทำงานของอวัยวะที่จำเป็นต่อร่างกาย โดยพิจารณาได้จากความจำ การเรียนรู้ สถิติปัญญา ความชำนาญ ความรู้สึก แรงจูงใจและอารมณ์ ความสูงอายุในเชิงจิตวิทยานี้ มีความหมายเดียวกับความสูงอายุในเชิงการปฏิบัติหน้าที่ (Function age) ซึ่งเป็นระดับความสามารถของแต่ละบุคคลที่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้เหมาะสมกับบทบาท ความรับผิดชอบ และวัยของตนเองในสังคมนั้น ๆ

3. ความสูงอายุในเชิงสังคม (Social age) หมายถึง พฤติกรรมตามอุปนิสัยและบทบาททางสังคมของแต่ละบุคคลที่มีต่อบุคคลอื่น ๆ ที่อยู่ในสังคมเดียวกัน โดยเปรียบเทียบกับบุคคลอื่นๆ ในสังคมที่อายุเท่า ๆ กัน คุณลักษณะทางชีวภาพ และจิตวิทยาของบุคคลมีผลต่อรูปแบบของพฤติกรรมและความรู้สึกที่คุณค่าทางสังคมได้

จากความหมายของผู้สูงอายุดังกล่าวจะเห็นว่าผู้ให้ไว้ค่อนข้างจะใกล้เคียงกัน ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ความสูงอายุเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับเซลล์ของร่างกาย ตั้งแต่เกิดจนถึงตายในที่สุด ประกอบด้วยกระบวนการเจริญเติบโตและกระบวนการเสื่อมโทรม โดยอัตราการเกิดของกระบวนการทั้งสองนี้จะเปลี่ยนแปลงไปตามวัย ซึ่งในวัยเด็กกระบวนการเจริญเติบโตจะมากกว่ากระบวนการเสื่อมโทรม ในขณะที่วัยสูงอายุมีกระบวนการเสื่อมโทรมมากกว่ากระบวนการเจริญเติบโต จึงทำให้การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางร่างกายที่แสดงว่าเข้าสู่วัยผู้สูงอายุ

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดให้ผู้สูงอายุ คือ ประชากรทั้งเพศชายและเพศหญิงที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป ตามหลักเกณฑ์สากลที่นานาประเทศใช้เป็นหลักเกณฑ์กำหนดการเป็นผู้สูงอายุ เป็นผู้ที่มีภูมิลำเนาอาศัยอยู่ในเขตชนบท คือ นอกเขตเทศบาลและนอกเขตสุขาภิบาล และเป็นผู้ที่มีรายชื่ออยู่ในทะเบียนการสำรวจของสถานื่อนามัยประจำตำบลจังหวัดชัยภูมิ

2.1.3 การเปลี่ยนแปลงในวัยผู้สูงอายุ

วัยผู้สูงอายุเป็นวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย ทางด้านจิตใจหรืออารมณ์ และทางด้านสังคม ดังต่อไปนี้

1) การเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย (Biological change)

เสนอ อินทรสุศรี (2526) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกายของผู้สูงอายุมักจะเกิดจากความเสื่อมโทรมของอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอาจจำแนกตามระบบของร่างกายดังนี้

ระบบผิวหนัง ผิวหนังชั้นหนังกำพร้าจะบางลง การยืดหยุ่นของผิวหนังจะไม่ได้ไขมันใต้ผิวหนังลดน้อยลง ทำให้ผิวหนังเหี่ยวและมีรอยย่น การไหลเวียนของเลือดบริเวณผิวหนังลดลงทำให้ผู้สูงอายุมีโอกาสเกิดแผลกดทับได้ง่าย และเมื่อเกิดแผลบริเวณผิวหนังจะหายช้าลง ต่อมาเนื้อบริเวณผิวหนังทำหน้าที่ในการควบคุมอุณหภูมิของร่างกายจะลดลง

ระบบกล้ามเนื้อและกระดูก จำนวนและขนาดเส้นใยของกล้ามเนื้อจะลดลง มีพังผืดเข้ามาแทนที่มากขึ้นมีผลทำให้ความแข็งแรงและความว่องไวในการเคลื่อนไหวของร่างกายลดลง (วิไลวรรณ ทองเจริญ, 2533 : 68) การอ่อนแรงของกล้ามเนื้อจะมีผลต่อการทำงานในระบบต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น ระบบหายใจ ระบบขับถ่าย ส่วนกระดูกนั้นแคลเซียมจะสลายออกจากกระดูกมากขึ้น ทำให้เปราะและหักง่าย ความยาวของกระดูกสันหลังจะสั้นลง เนื่องจากหมอนรองกระดูกบางลงและกระดูกสันหลังยุบมากขึ้น ทำให้หลังโก่งหรือหลังค่อมได้ (Burrage, 1991 : 71)

ระบบการไหลเวียนโลหิต โครงสร้างของหัวใจจะไม่เปลี่ยนแปลงแต่มีแคลเซียมมาเกาะบริเวณลิ้นหัวใจมากขึ้น ทำให้ลิ้นหัวใจจะแข็งและหนาขึ้น การปิดเปิดของลิ้นหัวใจไม่ดีเกิดภาวะลิ้นหัวใจตีบหรือรั่วได้ ส่วนหลอดเลือดก็จะมีผนังหนาขึ้นและความยืดหยุ่นน้อยลงผนังหลอดเลือดตีบแคบลง ทำให้เกิดโรคความดันโลหิตสูง โรคกล้ามเนื้อหัวใจขาดเลือดเป็นต้น

ระบบหายใจ ความยืดหยุ่นของปอดลดลง เยื่อหุ้มปอดแข็งและทึบทำให้ปอดยืดขยายและหดตัวได้น้อยลง เหนื่อยง่าย กล่องเสียงเริ่มเสื่อม และเกิดโรคระบบทางเดินหายใจได้ง่ายขึ้น เช่น โรคปอดบวม

ระบบทางเดินอาหาร ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีฟันเนื่องจากฟันผุ ทำให้การเคี้ยวอาหารไม่สะดวก ต่อมน้ำลายผลิตเอนไซม์และน้ำย่อยน้อยลง กระเพาะอาหารมีการหลั่งน้ำย่อยลดลง ประสิทธิภาพการย่อยอาหารและการดูดซึมอาหารไม่ดี ท้องอืดง่าย เกิดภาวะการขาดสารอาหารได้ง่าย การขับถ่ายไม่ปกติ ท้องผูกได้ง่าย

ระบบทางเดินปัสสาวะ ในผู้สูงอายุขนาดของไตจะเล็กลงและหน่วยไตมีจำนวนน้อยลง ทำให้การทำงานของไตเสื่อม ขั้วของเสียได้น้อยลง เกิดภาวะกลั้นปัสสาวะไม่ได้ ทำให้ปัสสาวะบ่อยครั้ง

ระบบประสาท ในผู้สูงอายุเซลล์สมองและเซลล์ประสาทมีจำนวนลดลงเรื่อย ๆ สมองเริ่มเสื่อมลง ทำให้ความรู้สึกช้า หลงลืมง่าย พุดจาช้าชาก เกิดภาวะย้ำคิดย้ำทำการเคลื่อนไหวช้า การทรงตัวไม่ดีทำให้หกล้มง่าย เกิดอาการสันตามร่างกาย

ประสาทสัมผัส ในผู้สูงอายุพบว่า การได้ยินของหูลดลง มีอาการหูตึงมากขึ้น เวลาพูดด้วยต้องพูดเสียงดังและต้องพูดซ้ำ การรับกลิ่นไม่ดีเพราะมีการเสื่อมของเยื่อบุโพรงจมูก การรับรสของลิ้นเสียไป เนื่องจากต่อมรับรสมีจำนวนน้อยลง ทำให้รับประทานอาหารไม่อร่อย เกิดภาวะเบื่ออาหาร สายตาจะมองเห็นไม่ชัด แก้วตาเริ่มขุ่นมัวเกิดอาการต้อกระจกความยืดหยุ่นของแก้วตาลดลง

ระบบต่อมไร้ท่อ จะมีการเปลี่ยนแปลงเสื่อมลง โดยเฉพาะต่อมไธสมองจะมีการเปลี่ยนแปลงรูปร่างและการทำงานลดลง การหลั่งฮอร์โมนจากต่อมไธสมองและต่อมธัยรอยด์ลดลง ต่อมเพศทำงานไม่ตอบสนองต่อการกระตุ้นของฮอร์โมนจากต่อมไธสมอง ทำให้ระบบสืบพันธุ์เสื่อมลงและสูญเสียหน้าที่ ในเพศหญิงความรู้สึทางเพศจะลดลง ในเพศชายการทำงานของต่อมเพศก็จะเสื่อมสภาพเช่นเดียวกัน แต่ไม่ถึงกับทำให้ความรู้สึทางเพศลดลงมาก ผู้สูงอายุชายยังคงมีความต้องการทางเพศอยู่บ้าง

2) การเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจหรืออารมณ์ (Psychological change)

การเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจและอารมณ์ของผู้สูงอายุ ส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย เช่น ความเจ็บป่วย การเสื่อมของระบบต่าง ๆ ของร่างกาย ทำให้เกิดความวิตกกังวล และความกดดัน การเปลี่ยนแปลงทางจิตใจหรืออารมณ์ของผู้สูงอายุที่พบส่วนใหญ่มีสาเหตุจากการสูญเสีย ไม่ว่าจะเป็นการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก เช่น เพื่อนคู่บารมีในการเป็นหัวหน้าครอบครัวและสังคม ทำให้มีความรู้สึกว่าตนเองไร้คุณค่าไร้ประโยชน์ สูญเสียความภาคภูมิใจ หวาดระแวงเกี่ยวกับการเจ็บป่วย กลัวความตาย กลัวถูกทอดทิ้ง มีอารมณ์เศร้า หมดกำลังใจ ว้าวุ่น หงุดหงิด เมื่อสิ่งต่าง ๆ และเรียกร้องความสนใจ เป็นต้น

2.1.3.3 การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม (Social change) ผู้สูงอายุจะมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทหรือพฤติกรรมที่เคยปฏิบัติเป็นประจำ ทั้งนี้อาจเนื่องจากการเกษียณอายุ ทำให้มีเวลาว่างมากขึ้น การกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่เคยทำลดลง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือสูญเสียสถานภาพและบทบาททางสังคม รู้สึกว่าตนเองด้อยคุณค่า การสมาคมกับเพื่อนฝูง

ผู้ร่วมงานน้อยลง ทั้งยังทำให้ขาดรายได้จากเดิมที่เคยมีอยู่ ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงทางครอบครัว โดยเมื่อลูก ๆ เจริญเติบโตมีครอบครัวเป็นของตนเองก็ต้องการสร้างครอบครัวใหม่ บุคคลในครอบครัวที่เคยอยู่ด้วยกันก็แยกย้ายกันไป ทำให้ผู้สูงอายุมีแนวโน้มที่จะถูกปล่อยให้อยู่ตามลำพัง ผู้สูงอายุจึงต้องเผชิญกับความสูญเสียมากขึ้น มองโลกในแง่ร้าย ซึมเศร้าและสิ้นหวัง ซึ่งเป็นอันตรายต่อสุขภาพจิตและเป็นสาเหตุทำให้เกิดโรคจิตในวัยชราได้ (Arkoff, 1968 อ้างถึงใน วชิราภรณ์ สุนนวงศ์, 2536 : 17)

จะเห็นได้ว่า ในผู้สูงอายุมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายด้าน ทั้งในด้านร่างกายที่เกิดจากความเสื่อมของอวัยวะต่าง ๆ ประสิทธิภาพการทำงานหน้าที่ต่าง ๆ ก็ลดลงด้วย การเปลี่ยนแปลงด้านจิตใจและอารมณ์จากการสูญเสียบุคคลที่เป็นที่รัก มีความรู้สึกว่าตนเองไร้คุณค่าไร้ประโยชน์ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงสถานภาพและบทบาททางสังคมของผู้สูงอายุ

จากการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย ด้านจิตใจและอารมณ์ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ได้ส่งผลให้ผู้สูงอายุต้องประสบกับปัญหาด้านการดำเนินวิถีชีวิต และมีความต้องการที่แตกต่างกันออกไปจากประชากรกลุ่มอื่น ๆ ได้แก่

1. **ปัญหาด้านสุขภาพอนามัย** เนื่องจากระบบอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายเริ่มเสื่อมไป ทำให้สุขภาพของร่างกายไม่แข็งแรง เกิดโรคต่าง ๆ ได้ง่าย

2. **ปัญหาทางด้านจิตใจ** เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย เช่น วิตกกังวลกับความเจ็บป่วย เกิดความหงุดหงิด หวาดระแวง ซึมเศร้า ท้อแท้ และผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น การสูญเสียหน้าที่การงาน การสูญเสียบุคคลใกล้ชิด

3. **ปัญหาทางด้านครอบครัว** เช่น สมาชิกในครอบครัวแยกย้ายกันออกไปมีครอบครัวใหม่หรือออกไปทำงานนอกบ้าน ทำให้ผู้สูงอายุต้องอยู่ตามลำพัง บางคนอยู่ร่วมกับบุตรหลานไม่ได้ต้องเข้าไปอยู่ในสถานสงเคราะห์

4. **ปัญหาด้านสังคม** ได้แก่ การขาดเพื่อนเนื่องจากเพื่อนฝูงตายจากไป ขาดสัมพันธภาพที่ดีกับคนต่างวัย โดยเฉพาะในสภาพสังคมปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งบุคคลในวัยอื่นสามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้อย่างรวดเร็ว ในขณะที่มีผู้สูงอายุจำนวนไม่น้อยที่ไม่ยอมรับ และไม่สามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ เป็นผลให้เกิดช่องว่างระหว่างวัย อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผู้สูงอายุกับบุคคลวัยอื่นมีความสัมพันธ์กันอย่างไม่ราบรื่น จนมีผลกระทบต่อจิตใจและอารมณ์ของผู้สูงอายุมากขึ้น

5. ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ ผู้สูงอายุเป็นวัยที่เกษียณอายุแล้วไม่สามารถทำงานได้อย่างเต็มที่ เพราะสภาพร่างกายไม่เอื้ออำนวย ทำให้ประสบปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากปัญหาการขาดรายได้

2.1.4 ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้สูงอายุ

ทฤษฎีที่อธิบายเกี่ยวกับผู้สูงอายุมีผู้ศึกษาไว้อยู่มากมาย แต่ยังไม่มีทฤษฎีหนึ่งทฤษฎีใดที่จะสามารถอธิบายถึงปรากฏการณ์ที่ซับซ้อนของการสูงอายุในมนุษย์ได้ ทั้งนี้เพราะความแตกต่างในด้านการเปลี่ยนแปลงของกระบวนการทางด้านร่างกาย จิตใจ และสังคมของผู้สูงอายุแต่ละบุคคลทำให้ยากที่จะอธิบาย สำหรับบริบูรณ์ พรพิบูลย์ (2527 : 12 - 16) ได้สรุปทฤษฎีของการสูงอายุออกเป็น 3 กลุ่มดังนี้

2.1.4.1 ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้สูงอายุด้านชีวภาพ (Biological theory) เป็นทฤษฎีที่พยายามอธิบายถึงสาเหตุแห่งความสูงอายุมีอยู่ 3 แนวคิด คือ

1) ทฤษฎีทำลายตนเอง (Autoimmunity Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ความสูงอายุเกิดจากการที่ร่างกายสร้างภูมิคุ้มกันปกติน้อยลง พร้อม ๆ กับการสร้างภูมิคุ้มกันชนิดทำลายตนเองมากขึ้น ร่างกายต่อสู้เชื้อโรค และสิ่งแปลกปลอมได้ไม่ดี เกิดความเจ็บป่วยง่าย มักจะมีอาการรุนแรงและมีอันตรายต่อชีวิต การสร้างภูมิคุ้มกันชนิดทำลายตนเองขึ้นมาก เป็นผลร้ายต่อชีวิต โดยจะไปทำลายเซลล์ต่าง ๆ ของร่างกาย ได้แก่ เซลล์ของระบบสมองและประสาท ซึ่งเป็นอวัยวะและระบบที่สำคัญ

2) ทฤษฎีความผิดพลาด (Error Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า เมื่อคนมีอายุมากขึ้น ๆ ยืนจะค่อย ๆ เกิดความผิดพลาด และความผิดพลาดจะค่อย ๆ มากขึ้นจนถึงจุดที่ทำให้เซลล์ต่าง ๆ ของร่างกายเสื่อมและหมดอายุลง

3) ทฤษฎีเรดิคัลอิสระ (Free Radicals Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ภายในร่างกายของมนุษย์ สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย และในสิ่งแวดล้อมมีเรดิคัลอิสระเกิดอยู่มากมาย ตลอดเวลาเรดิคัลเหล่านี้จะไปทำให้อินส์เกิดความผิดปกติ ทำให้คลอลาเจนและอีลาสติน ซึ่งเป็นองค์ประกอบของเนื้อเยื่อยึดเหนี่ยวมีรังค์ชราเกิดขึ้นมากจนทำให้มันเสียความยืดหยุ่นไป

2.1.4.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับความสูงอายุด้านจิตวิทยา (Psychological theory) เป็นทฤษฎีที่อธิบายถึงสาเหตุที่ทำให้คนสูงอายุมีบุคลิกภาพเปลี่ยนแปลงไป มีอยู่ 2 แนวคิด คือ

1) ทฤษฎีบุคลิกภาพ (Personality theory) ทฤษฎีนี้กล่าวว่า “ผู้สูงอายุจะเป็นสุขหรือทุกข์ขึ้นอยู่กับภูมิหลังและการพัฒนาทางด้านจิตใจของผู้นั้น” ถ้าผู้สูงอายุเกิดขึ้นมาด้วยความมั่นคง อบอุ่นมีความรักและถ้อยทีถ้อยอาศัย เห็นความสำคัญของคนอื่น รักผู้อื่น และทำงานร่วมกับผู้อื่นได้เป็นอย่างดีก็มักจะเป็นผู้สูงอายุที่ค่อนข้างมีความสุข แต่ถ้าหาก

ผู้สูงอายุคนใดที่เติบโตมาในลักษณะที่ร่วมมือกับใครไม่ใคร่เป็น ไม่อยากช่วยเหลือผู้อื่น จิตใจคับแคบ ถือว่าตัวใครตัวมันมักจะเป็นผู้สูงอายุที่ไม่มีความสุขในชีวิต

2) ทฤษฎีความปรารถนา (Intelligence theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่าผู้สูงอายุยังปรารถนาและคงความเป็นปราชญ์อยู่ได้เพราะเป็นผู้ที่มีความสนใจในเรื่องราวต่าง ๆ มีการค้นคว้าและพยายามที่จะเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา ผู้ที่จะมีลักษณะเช่นนี้ได้ต้องเป็นผู้ที่มีสุขภาพดีและมีเงินใช้สอยโดยไม่เดือดร้อนเป็นสิ่งที่เกื้อหนุน

2.1.4.3 ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้สูงอายุด้านสังคมวิทยา (Sociological theory) เป็นทฤษฎีที่พยายามวิเคราะห์ถึงสาเหตุที่ทำให้คนสูงอายุต้องมีสถานภาพทางสังคมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม รวมทั้งเป็นทฤษฎีที่พยายามจะช่วยให้คนชราอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข โดยเชื่อว่าถ้าสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจะทำให้สถานภาพของผู้สูงอายุเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วด้วย สถานภาพของผู้สูงอายุจะเป็นอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับจำนวนของผู้สูงอายุที่มีอยู่ในสังคมนั้น ๆ นอกจากนั้น ทฤษฎีนี้ยังได้แนะนำให้ผู้สูงอายุยอมรับว่า เมื่ออยู่ในช่วงวัยสูงอายุถูกหลนตลอดจนสังคมมักจะให้ความสำคัญและความสนใจตนเองน้อยลง

จะเห็นได้ว่า ทฤษฎีความสูงอายุ เป็นทฤษฎีที่พยายามอธิบายถึงสาเหตุและกระบวนการสูงอายุของบุคคล ซึ่งแยกได้เป็น 3 ทฤษฎีคือ ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้สูงอายุด้านชีวภาพ ที่อธิบายสาเหตุของการสูงอายุ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกาย โดยมีลักษณะทางพันธุกรรมเป็นพื้นฐาน ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้สูงอายุด้านจิตวิทยาที่พยายามอธิบายว่าความสูงอายุเกี่ยวข้องกับกลไกการเจริญด้านจิตวิทยา การพัฒนาด้านจิตใจของมนุษย์ที่มีผลต่อมโนทัศน์เกี่ยวกับตนเอง ค่านิยมทางศีลธรรมจรรยา และทฤษฎีผู้สูงอายุด้านสังคมซึ่งพยายามอธิบายถึงสาเหตุที่ทำให้ผู้สูงอายุต้องมีสถานภาพและบทบาททางสังคมเปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งพยายามที่จะช่วยให้ผู้สูงอายุดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข แต่ทั้ง 3 กลุ่มทฤษฎียังไม่มีกลุ่มทฤษฎีใดมีข้อสรุปที่เด่นชัดที่อธิบายสาเหตุของความชราของมนุษย์ได้ชัดเจนและครอบคลุม

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับผู้สูงอายุด้านสังคมวิทยา มาประกอบในการอธิบายปรากฏการณ์ของผู้สูงอายุในสังคม เพื่อให้เกิดความครอบคลุมเนื้อหาทางสังคมของผู้สูงอายุ

2.2 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.2.1 ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory)

เป็นทฤษฎีทางสังคมวิทยาในระดับจุลภาคที่สามารถนำมาวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมในระดับจุลภาคคือ ระดับปัจเจกบุคคล มีแนวคิดพื้นฐานมาจาก 3 แหล่งคือ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2533 : 138-161)

1) แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์เชิงอรรถประโยชน์นิยม (Utilitarian economics) ที่มีความเชื่อว่า มนุษย์เป็นผู้มีเหตุผล จึงมุ่งมั่นที่จะแสวงหาผลประโยชน์ทางวัตถุให้ได้มากที่สุด จากการมีความสัมพันธ์ หรือการแลกเปลี่ยนกับบุคคลอื่น โดยใช้ข้อมูลข่าวสารเป็นเครื่องมือ ประกอบในการตัดสินใจเลือกแนวทางที่ได้รับผลประโยชน์สูงสุด

2) แนวคิดทางมานุษยวิทยาเชิงหน้าที่ (Functional anthropology) ที่มีความเชื่อว่าการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กันของมนุษย์นั้นมีสาเหตุมาจากการถูกงูใจเพื่อสนองความต้องการที่จำเป็นของตนเองและต่อมากการแลกเปลี่ยนจะกลายเป็นรูปแบบสายสัมพันธ์ของโครงสร้างทางสังคม

3) แนวคิดทางจิตวิทยาเชิงพฤติกรรมนิยม (Behavioral psychology) มีความเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนต่างแสวงหารางวัล หรือสิ่งตอบแทน จากทางเลือกที่ให้ผลตอบแทนมากที่สุด (ถ้าไร่มากที่สุด) แต่ได้รับโทษน้อยที่สุด (ลงทุนน้อยที่สุด) โดยมนุษย์จะพิจารณาในฐานะเป็นผู้มีเหตุผล

ตามแนวคิดทฤษฎีการแลกเปลี่ยนมีข้อสมมุติฐานว่า มนุษย์แต่ละคนมีความต้องการอะไรหลาย ๆ อย่างในชีวิต แต่ตัวเองไม่สามารถจะตอบสนองความต้องการของตัวเองได้ทั้งหมด จึงต้องอาศัยผู้อื่นมาช่วยสนองความต้องการเหล่านั้น จากการแลกเปลี่ยนสิ่งต่าง ๆ ระหว่างกัน ให้มากที่สุด ทั้งวัตถุ เช่น เงินตรา สิ่งของ และที่ไม่ใช่วัตถุ เช่น ความปลอดภัย ความสบายใจ การยอมรับในสังคม ความรักและข่าวสาร เป็นต้น และเพื่อให้เกิดความยุติธรรมในการแลกเปลี่ยน จึงมีการสร้างกฎเกณฑ์ร่วมกันขึ้นทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่มั่นคงในสังคมตราบเท่าที่ความสัมพันธ์ยังอำนวยผลประโยชน์มากที่สุด (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2533 : 211)

George C. Homans (อ้างถึงในสมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536 : 60 - 62) ได้อธิบายถึงองค์ประกอบการจัดระเบียบทางสังคม ที่เกี่ยวกับทฤษฎีการแลกเปลี่ยนว่าประกอบด้วย

- 1) กิจกรรม (Activity) คือ พฤติกรรมที่มีเป้าหมายจะได้รับรางวัล
- 2) รางวัล (Rewards) คือ สิ่งใด ๆ ที่บุคคลได้รับ หรือการกระทำใด ๆ ที่นำไปสู่การได้รับรางวัลโดยตรง ที่บุคคลเห็นว่ามีคุณค่าและประโยชน์
- 3) ค่านิยม (Value) คือ ดักริอำนาจความสามารถ หรือการตอบสนองที่จะนำไปสู่การกระทำที่บุคคลต้องการ ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมของตนหรือการกระทำที่นำไปสู่บุคคลโดยตรง

4) ความรู้สึก (Sentiment) คือ การกระทำที่บุคคลมีความรู้สึกต่อในลักษณะชอบ ไม่ชอบ หรือยอมรับไม่ยอมรับ

5) การกระทำระหว่างกัน (Interaction) คือ พฤติกรรมต่างๆ ที่บุคคลกระทำต่อกัน เพื่อให้ได้มาซึ่งรางวัล หรือหลีกเลี่ยงการลงโทษ

6) บรรทัดฐาน (Norm) คือ ข้อความที่บุคคลใช้ติดต่อสื่อสารในกิจกรรมต่าง ๆ ที่ควรจะเกิดขึ้นหรือไม่ควรเกิดขึ้นในสถานการณ์หนึ่ง ๆ

7) ปริมาณ (Quantity) คือ จำนวนของหน่วยต่าง ๆ ของกิจกรรมหนึ่ง ๆ (ไม่ว่าจะมีรางวัลหรือลงโทษ) ที่ได้แสดงออกหรือได้รับชั่วระยะเวลาเฉพาะเวลาใดเวลาหนึ่ง

8) ต้นทุน (Cost) คือ กิจกรรมที่กำลังจะได้รับรางวัล หรือได้รับการลงโทษ

9) การลงทุน (Investment) คือ กิจกรรมในอดีตของบุคคล ซึ่งมีความชำนาญ การศึกษา ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน และลักษณะทางสังคม เช่น เพศ อาชีพ ซึ่งถูกนำไปใช้ในสถานการณ์และถูกประเมินผลโดยบุคคลหนึ่ง ๆ กับคนที่เขากระทำต่อกันด้วย

10) กำไร (Profit) คือ รางวัลโดยลบต้นทุน และการลงทุนสำหรับการจัดการ กับกิจกรรมหนึ่ง ๆ

11) การกระจายอย่างยุติธรรม (Distributive) คือ กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ การคำนวณต้นทุนและลงทุนว่ามีกำไรที่ยุติธรรมจากบุคคลต่าง ๆ ในการแลกเปลี่ยนระหว่างกัน

นอกจากนี้ Homans (อ้างถึงในสมคักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536 : 61.62) ยังอธิบายว่า การจัดระเบียบทางสังคมยังขึ้นอยู่กับปัจจัยพื้นฐานดังต่อไปนี้

1) บุคคลจะมองดูสถานการณ์ในอดีตที่มีสิ่งเร้าเฉพาะเจาะจงทำให้เขาได้รับรางวัล ถ้าหากสิ่งเร้าที่พบในสถานการณ์ปัจจุบันเหมือนกับในอดีต ก็ยิ่งจะทำให้เขาแสดงพฤติกรรมหรือ การกระทำที่คล้ายคลึงกันนั้น

2) ถ้าหากบุคคลได้กระทำไปแล้วได้รับรางวัลบ่อย ๆ ครั้ง ก็ยิ่งจะทำให้เขาแสดง พฤติกรรมที่ได้รับรางวัลจากผู้อื่นนั้น

3) ถ้าหากการกระทำที่ผู้อื่นให้นั้นมีคุณค่าหรือมีประโยชน์ที่ได้รับจากคนอื่น ก็ยิ่ง จะทำให้การกระทำในสิ่งที่ได้รับประโยชน์จากผู้อื่นนั้น

4) ยิ่งบุคคลได้รับรางวัลจากการกระทำในอดีตจากคนอื่นมากขึ้นเท่าใดการกระทำ อื่น ๆ ที่มีคุณค่าน้อยจะไม่ได้แสดงกับคนนั้น

5) ยิ่งบุคคลได้รับความไม่ยุติธรรมหรือไม่เสมอภาคแล้วเขาจะแสดงการกระทำ ต่อบุคคลนั้นด้วยอารมณ์จุนเจียวหรือโกรธตอบ

จากแนวคิดทฤษฎีการแลกเปลี่ยนข้างต้น เป็นแนวความคิดที่สามารถนำไปอธิบายการแลกเปลี่ยนทางสังคมที่สามารถจัดระเบียบทางสังคมได้แนวคิดหนึ่ง และเมื่อกล่าวถึงผู้สูงอายุกับทฤษฎีการแลกเปลี่ยน สามารถพิจารณาในเรื่องของการแลกเปลี่ยนทางสังคม เช่น ความรัก ความห่วงใย การช่วยเหลือด้านสิ่งของ เงินทอง แรงงาน การให้คำแนะนำ การเป็นที่ปรึกษา ซึ่งเป็นลักษณะของการได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือทางด้านสังคมของผู้สูงอายุ อันเนื่องมาจากการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับสมาชิกในครอบครัว และความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับบุคคลอื่น ๆ ในสังคม เป็นการพึ่งพาอาศัยและแลกเปลี่ยนระหว่างกัน ทำให้ผู้สูงอายุได้รับความพึงพอใจสูงสุดในฐานะที่ผู้สูงอายุนั้นเป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคม

2.2.2 ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

แนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม สมคักดี ศรีสันติสุข (2536 : 98 - 107) ได้กล่าวถึงตัวแปรเหตุที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนหลายแห่ง ตัวแปรเหตุที่สำคัญ ได้แก่ นิเวศวิทยา การยอมรับสิ่งใหม่ การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม คุณลักษณะของปัจเจกบุคคล สื่อสารมวลชน และการสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ส่วนตัวแปรผลคือ การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม โดยตัวแปรเหตุและตัวแปรผลดังกล่าวมีความสัมพันธ์กันดังต่อไปนี้

2.2.2.1 นิเวศวิทยากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

นิเวศวิทยามีผลต่อการพัฒนาชีวิตของประชากร หมายความว่าถ้าชุมชนใดตั้งอยู่ในสภาพที่มีสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ เช่น ที่ดินอุดมสมบูรณ์ ภูมิศาสตร์ดี จะส่งผลให้มีรายได้ดีขึ้น ชุมชนสามารถนำรายได้มาปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ด้านต่าง ๆ ให้ดีขึ้น ผลที่จะเกิดขึ้นตามมาคือ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนที่เร็วกว่าชุมชนที่ตั้งอยู่ในสภาพสิ่งแวดล้อมที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้นิเวศวิทยายังมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยในด้านต่าง ๆ เช่น ชุมชนมีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการประกอบอาชีพ ทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้น

2.2.2.2 การยอมรับสิ่งใหม่กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

การยอมรับสิ่งใหม่เป็นการกระตุ้น และสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรมได้เร็วขึ้น นอกจากนี้ยังช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคล และครอบครัวให้ดียิ่งขึ้นด้วย เช่น การยอมรับเทคโนโลยีทางการเกษตรสมัยใหม่ ได้แก่ การใช้จักรไถเดินตาม แทนการใช้แรงงานสัตว์ จะทำให้ประหยัดเวลา และสามารถทำนาได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นกว่าเดิม ผลผลิตก็จะได้มากขึ้นด้วย

2.2.2.3 การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและ

วัฒนธรรม

การที่รัฐบาลได้พัฒนาประเทศเพื่อกระจายความเจริญในด้านต่าง ๆ เข้าไปสู่ชุมชน ทั้งทางด้านการศึกษา การคมนาคมอย่างทั่วถึง ส่งผลให้ประชาชนได้รับความสะดวกสบายขึ้น มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างเมืองกับชุมชนในชนบท ทำให้วิถีชีวิตและความเป็นอยู่แบบสังคมเมืองแพร่กระจายเข้าไปสู่ชนบทมากขึ้น จนเกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมในอัตราที่เร็วขึ้น ส่งผลให้ประชาชนในชนบทเกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตจากความเป็นอยู่แบบดั้งเดิมไปสู่ความทันสมัย

2.2.2.4 บุคลิกภาพของปัจเจกบุคคลกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและ

วัฒนธรรม

บุคลิกภาพของแต่ละบุคคลมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม เช่น บุคคลผู้ที่มีการศึกษาสูงย่อมจะยอมรับสิ่งใหม่ ๆ ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ได้เร็วกว่าบุคคลผู้ที่มีการศึกษาต่ำ นอกจากนี้ยังมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยตามแนวคิดแบบตะวันตกอีกด้วย

2.2.2.5 การสื่อสารมวลชนกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

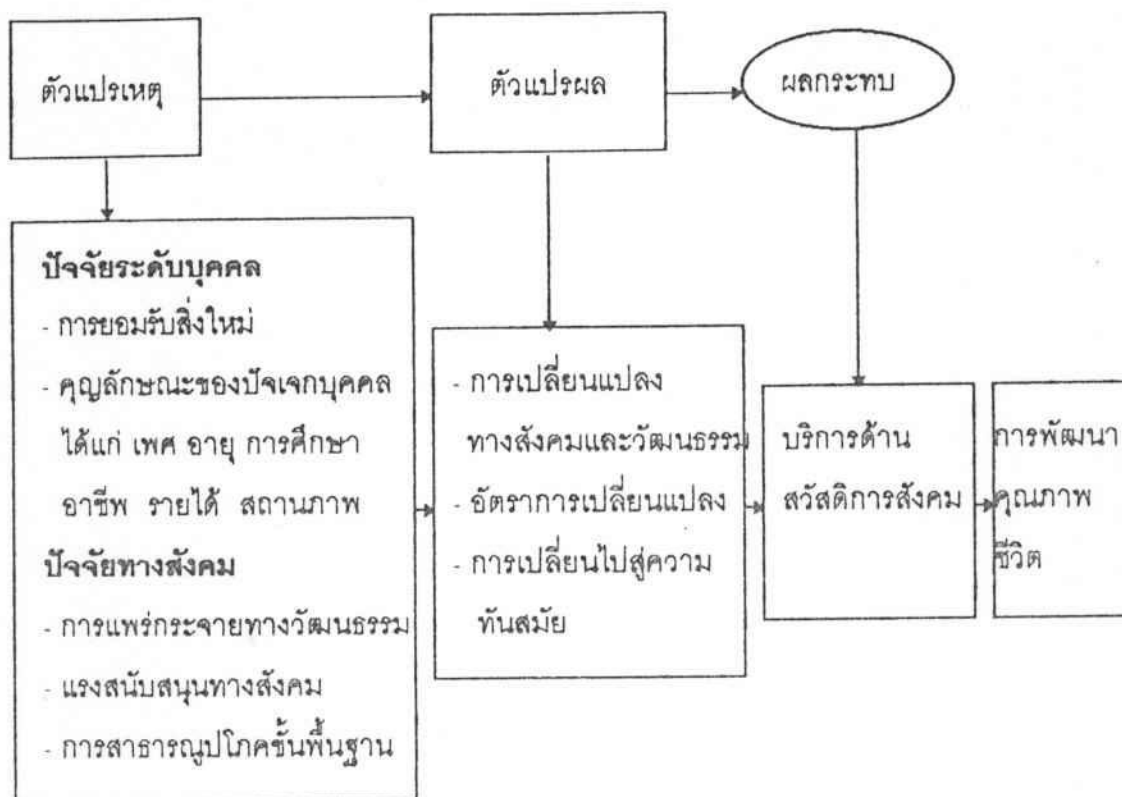
สื่อสารมวลชนต่าง ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ และเครื่องมือสื่อสารอื่น ๆ มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของประชาชนในสังคมปัจจุบันอย่างมาก เพราะทำให้ประชาชนได้รับความรู้ในด้านต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น สามารถนำไปใช้พัฒนาปรับปรุงคุณภาพชีวิตที่เป็นอยู่ให้ดีขึ้นกว่าเดิม และเป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตไปสู่ความทันสมัย ดังจะเห็นจาก สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และสุวรรณ บัวทวน (2527 : 120 - 121) ซึ่งได้กล่าวว่า “ ปัจจัยการพึ่งวิทยุเป็นตัวการหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านวัฒนธรรม การศึกษา การสาธารณสุข เศรษฐกิจและการเมือง

2.2.2.6 สาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและ

วัฒนธรรม

จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่รัฐบาลได้มีการจัดสร้างสิ่งสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ได้แก่ ถนน โรงเรียน และไฟฟ้าเข้าไปสู่ชุมชน ส่งผลให้วิถีชีวิตของประชาชนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งอัตราการเปลี่ยนแปลงได้เพิ่มมากขึ้น และมีผลกระทบต่อพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรเหตุ และตัวแปรผลของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรเหตุและตัวแปรผลของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรมต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต

จากแนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า ตัวแปรเหตุที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ ปัจจัยส่วนบุคคล ซึ่งประกอบด้วย การยอมรับสิ่งใหม่ ลักษณะบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคล ปัจจัยทางสังคม ประกอบด้วย การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม แรงสนับสนุนทางสังคม และการสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ปัจจัยเหล่านี้จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ทำให้ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนในสังคม โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่ต้องแสวงหาสิ่งต่าง ๆ ที่จะตอบสนองความต้องการของตนเพื่อให้สามารถมีชีวิตอยู่ท่ามกลางสังคมที่เปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะบริการด้านสวัสดิการสังคม ซึ่งจะช่วยให้มีคุณภาพชีวิตที่เท่าเทียมกับบุคคลกลุ่มอื่น ๆ ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงนำปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ คุณลักษณะของปัจเจกบุคคล และแรงสนับสนุนทางด้านสังคมมาใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้ด้วย

2.3 แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

2.3.1 แนวคิดเกี่ยวกับความต้องการของมนุษย์

มนุษย์มีความต้องการเป็นคุณสมบัติติดตัวมาตั้งแต่เริ่มอยู่ในครรภ์มารดาคือความต้องการอาหาร อากาศ และความรักความเอาใจใส่ ซึ่งความต้องการนี้เป็นความปรารถนาของมนุษย์ที่จำเป็นเพื่อการดำรงชีวิต หรือเพื่อรักษาสภาวะความสมดุลในการดำเนินชีวิต ทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ และสังคม (Kraegel et al, 1974)

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2535 : 54-57) ได้แบ่งความต้องการของมนุษย์ออกเป็น 2 ลักษณะดังต่อไปนี้

1. ความต้องการทางกายภาพ (Physiological Needs) เป็นแรงผลักดันที่เกิดขึ้นพร้อมกับความต้องการมีชีวิต การดำรงชีวิต วุฒิภาวะ โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์การเรียนรู้แต่อย่างใด แต่เกิดขึ้นเนื่องจากความต้องการทางด้านร่างกายของมนุษย์เราเป็นสำคัญเป็นแรงขับเบื้องต้นที่ร่างกายถูกกระตุ้นด้วยสิ่งกระตุ้นจากภายนอกและภายใน ได้แก่

1.1 ความต้องการอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงชีวิต เพราะอาหารเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต

1.2 ความต้องการน้ำเพื่อรักษาความสมดุลของร่างกาย เพราะร่างกายของมนุษย์เราเสียน้ำเนื่องจากอากาศร้อน การออกกำลังกาย การทำงานหนัก ทำให้เหงื่อออกจากร่างกาย

1.3 ความต้องการทางเพศ เป็นความต้องการที่เริ่มขึ้นเมื่อมนุษย์เราเข้าสู่วัยรุ่นและเป็นผู้ใหญ่ การแสดงออกถึงความต้องการทางเพศขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่น ๆ เช่น ความพึงพอใจ รสนิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคมนั้น

1.4 ความต้องการอุณหภูมิที่เหมาะสม คนเราจะดำรงชีวิตอยู่ได้ต้องอาศัยความสมดุลทางร่างกาย อุณหภูมิที่ไม่สูงเกินไปและไม่ต่ำเกินไปพอที่ร่างกายจะทนได้

1.5 ความต้องการหลีกเลี่ยงความเจ็บปวด เพื่อให้เกิดความปลอดภัยร่างกายจะพยายามสร้างภูมิคุ้มกันขึ้น

1.6 ความต้องการพักผ่อนหลับนอน เมื่อร่างกายเกิดความเหน็ดเหนื่อยจากการใช้พลังงาน การออกแรงในการทำงานของร่างกาย เพื่อผ่อนคลายให้ร่างกายได้มีโอกาสสะสมพลังงานใหม่และซ่อมแซมส่วนที่สึกหรอของร่างกาย

1.7 ความต้องการอากาศบริสุทธิ์ที่มีก๊าซออกซิเจนสำหรับการหายใจ

1.8 ความต้องการการขับถ่าย เป็นการขับถ่ายของเสียออกจากร่างกาย

2. ความต้องการทางจิตใจและสังคม (Psychological and Social Needs) เป็นความต้องการที่ค่อนข้างจะสลับซับซ้อนและเกิดขึ้นจากสภาพสังคม วัฒนธรรม การเรียนรู้และประสบการณ์ที่บุคคลได้รับและเป็นสมาชิกอยู่ ความต้องการทางจิตใจและสังคมนี้ยังแตกต่างกัน

ไปตามแต่ละบุคคล แต่ละสังคมและฐานะทางสังคมของบุคคลรวมทั้งเวลาและโอกาสที่แตกต่างกันด้วย ลักษณะสำคัญของความต้องการทางจิตใจและสังคมมีดังนี้

2.1 ความต้องการที่เกิดจากสังคมเป็นมรดกตกทอดทางวัฒนธรรมและกลายเป็นลักษณะนิสัยประจำตัวของแต่ละคน สิ่งเหล่านี้แตกต่างกันไปในแต่ละสังคม

2.2 ความต้องการทางสังคมที่เกิดจากการเรียนรู้และประสบการณ์ เราต้องมีประสบการณ์และการเรียนรู้มาก่อนจึงจะเข้าใจและเลือกกระทำได้

2.3 ความต้องการทางจิตใจและสังคมสามารถเปลี่ยนแปลงได้แม้ในคนเดียว

2.4 ความต้องการทางจิตใจและสังคมจะมีมากขึ้น เมื่ออยู่รวมกลุ่มมากกว่าอยู่คนเดียว

2.5 ความต้องการทางด้านจิตใจและสังคมเป็นพฤติกรรมปกติมากกว่าพฤติกรรมเปิดเผย โดยจะแสดงออกเมื่อมีสิ่งเร้า

2.6 ความต้องการทางด้านจิตใจและสังคมเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น และมีลักษณะเป็นนามธรรมมากกว่ารูปธรรม

2.7 ความต้องการทางจิตใจและสังคม มีอิทธิพลที่จะผลักดันให้มนุษย์เราทำอะไรก็ได้ บางครั้งก็ปราศจากเหตุผลและคุณธรรม

2.3.2 ทฤษฎีความต้องการของมนุษย์

2.3.2.1. **ทฤษฎีความต้องการของมาสโลว์ (Maslow's Hierarchy of Needs)**
มีสาระสำคัญอันเป็นสมมติฐานอยู่ 3 ประการ คือ (บุญชัย จงกลณี, มปป. : 24-26)

- 1) มนุษย์ทุกคนมีความต้องการอยู่ตลอดเวลาไม่มีที่สิ้นสุดถ้ายังมีชีวิตอยู่
- 2) ความต้องการที่จะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรม จะต้องเป็นความต้องการที่ยังไม่ได้รับตอบสนองจนเป็นที่พอใจ

3) ความต้องการของมนุษย์จะเป็นลำดับขั้นต่ำไปหาสูง เมื่อความต้องการขั้นต่ำได้รับการตอบสนองจนเป็นที่พอใจแล้ว ความต้องการลำดับสูงขึ้นไปก็จะตามมา ดังนี้

ขั้นที่ 1. ความต้องการทางร่างกาย (Physiological Needs) เป็นความต้องการพื้นฐานที่จำเป็นที่สุดต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และความต้องการทางเพศ

ขั้นที่ 2. ความต้องการความปลอดภัยในชีวิต (Safety Needs; Security Needs) เมื่อมนุษย์ได้รับการตอบสนองความต้องการทางร่างกายตามสมควรแล้ว จะมีความต้องการขั้นถัดไป คือ ความต้องการความรู้สึกอบอุ่น ปลอดภัย มีสวัสดิภาพจากสิ่งแวดล้อม

ปราศจากการถูกข่มขู่และความอยุติธรรมต่าง ๆ

ขั้นที่ 3. ความต้องการความรักและการยอมรับ (Love and Belonging Needs; Social Needs) ความต้องการขั้นนี้ หมายถึง ความต้องการรักคนอื่น ต้องการให้คนอื่นรัก ต้องการการยอมรับในกลุ่ม ในครอบครัว ในหมู่เพื่อนฝูง เป็นต้น

ขั้นที่ 4. ความต้องการมีเกียรติยศชื่อเสียง (Self - Esthetics Needs) เป็นความต้องการที่จะให้ผู้อื่นชื่นชม นิยมยกย่อง ก่อให้เกิดความรู้สึกว่าตนเองมีคุณค่า ประสบผลสำเร็จในสิ่งที่ได้กระทำไปและเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น ความต้องการทั้งหลายเหล่านี้ประกอบไปด้วย ความมั่นใจในตนเองด้านความรู้ความสามารถ และความสำคัญในตนเอง รวมทั้ง ความต้องการที่จะมีฐานะเด่นเป็นที่ยอมรับของบุคคลอื่น และอยากให้คนอื่นสรรเสริญยกย่อง นับหน้าถือตา

ขั้นที่ 5. ความต้องการที่จะบรรลุสิ่งปรารถนาสูงสุด (Self - Actualization Needs) เป็นความต้องการสูงสุดในชีวิตของมนุษย์ ซึ่งต้องการจะทำงานตามความใฝ่ฝันของตนเอง ต้องการการทำงานเพื่ออุดมคติ และอุดมการณ์ของตนเอง เป็นต้น

2.3.2.2. ทฤษฎีความต้องการของแอลเดอร์เฟอร์ (Alderfer's Modified Needs Hierarchy Theory) แอลเดอร์เฟอร์ (Alderfer, 1972 อ้างถึงในปริยาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2535 : 59) ได้คิดทฤษฎีความต้องการที่เรียกว่า ทฤษฎีอีอาร์จี (ERG : Existence - Relatedness - growth Theory) โดยแบ่งความต้องการของมนุษย์ออกเป็น 3 ประการด้วยกันคือ

1) ความต้องการมีชีวิตอยู่ (Existence Needs) เป็นความต้องการที่ตอบสนองเพื่อให้มีชีวิตอยู่ต่อไป ได้แก่ ความต้องการทางกายภาพและความต้องการความปลอดภัย

2) ความต้องการมีสัมพันธภาพกับผู้อื่น (Relatedness Needs) เป็นความต้องการของมนุษย์ที่จะมีมิตรสัมพันธ์กับบุคคลรอบข้างอย่างมีความหมาย

3) ความต้องการเจริญก้าวหน้า (Growth Needs) เป็นความต้องการสูงสุดรวมถึงความต้องการได้รับความยกย่องและความสำเร็จในชีวิต

2.3.2.3. ทฤษฎีความต้องการของเมอร์เรย์ (Murray's Manifest Needs Theory) เมอร์เรย์ (Murray, 1938 อ้างถึงใน ปริยาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2535 : 59 - 60) ได้อธิบายว่า มนุษย์มีความต้องการหลายอย่างในเวลาเดียวกัน และความต้องการที่เกี่ยวกับการทำงานมีดังนี้

1) ความต้องการความสำเร็จ หมายถึง ความต้องการที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

2) ความต้องการอิสระ เป็นความต้องการที่จะเป็นตัวของตัวเอง

3) ความต้องการมีมิตรสัมพันธ์ เป็นความต้องการมีความสัมพันธ์อันดีกับบุคคลอื่น โดยคำนึงถึงการยอมรับของเพื่อนร่วมงาน

4) ความต้องการมีอำนาจ เป็นความต้องการที่จะมีอิทธิพลเหนือคนอื่น และต้องการที่จะควบคุมคนอื่นให้อยู่ในอำนาจของตนเอง

2.3.2.4. ทฤษฎีความต้องการความสำเร็จของแมคคลีแลนด์ (McClelland's Achievement Motivation Theory) แมคคลีแลนด์ (McClelland, 1965 อ้างถึงใน ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2535 : 60) ได้กล่าวเน้นถึงความต้องการของมนุษย์เอาไว้ 3 ประเภทคือ

1) ความต้องการประสบความสำเร็จ (Needs for Achievement) เป็นความต้องการมีผลงานและบรรลุเป้าหมายที่พึงปรารถนา

2) ความต้องการมีมิตรสัมพันธ์ (Needs for Affiliation) เป็นความต้องการมีสัมพันธ์ภาพที่ดีกับผู้อื่น

3) ความต้องการอำนาจ (Needs for Power) เป็นความต้องการมีอิทธิพลและครอบงำเหนือบุคคลอื่น

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดทฤษฎีของ Maslow คือความต้องการทางร่างกาย ความต้องการความรักและการยอมรับ ความต้องการมีเกียรติยศชื่อเสียง ทฤษฎีของ Alderfer คือ ความต้องการมีชีวิตอยู่ ความต้องการมีสัมพันธ์ภาพกับผู้อื่นและความต้องการเจริญก้าวหน้า ทฤษฎีของ Murray และ ทฤษฎีของ McClelland คือ ความต้องการมีมิตรสัมพันธ์ มาประยุกต์ใช้เพื่ออธิบายตัวแปรที่ใช้ในการวิจัย

2.3.3 ความต้องการของผู้สูงอายุ (Needs of the Elderly)

ผู้สูงอายุเป็นผู้ที่มีความต้องการเช่นเดียวกับบุคคลกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม เมื่อความต้องการของผู้สูงอายุไม่ได้รับการตอบสนองย่อมก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ความต้องการของผู้สูงอายุนั้นสามารถจำแนกออกเป็นด้านต่าง ๆ ตามแนวความคิดของนักวิชาการที่เสนอไว้ ดังนี้

พันธุ์ทิพย์ รามสูต (2527 : 32-35) จำแนกความต้องการของผู้สูงอายุเป็น 2 ประเภทดังนี้

1 ความต้องการพื้นฐาน (Fundamental needs) เป็นความต้องการสากลที่ผู้สูงอายุทุกคนในโลกต้องแสวงหาให้ได้มา เท่ากับเป็นเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของผู้สูงอายุไม่ว่าจะอยู่ในสังคมวัฒนธรรมใด ๆ ก็ตาม ความต้องการดังกล่าวของผู้สูงอายุได้แก่

1.1 ความต้องการที่จะมีชีวิตอยู่ยาวนานเท่าที่จะเป็นไปได้ หรืออย่างน้อยก็อยู่ไปจนกว่าความพึงพอใจในสิ่งต่าง ๆ รอบตัวนั้น ไม่มีความหมายหรือว่าความตายจะเป็นหนทางปลดปล่อยภาระของชีวิตได้ดีกว่าการมีชีวิตอยู่

1.2 ความต้องการรักษากาย ศักยภาพทางร่างกาย และทางสมองให้คงอยู่มากที่สุด และใช้ประโยชน์จากพลังและศักยภาพดังกล่าวอย่างสูงสุดเท่าที่จะทำได้

1.3 ความต้องการที่จะป้องกัน และสร้างไว้ซึ่งสิทธิพิเศษที่เป็นของตนในชีวิตวัยต้น เช่น ความรู้ความชำนาญ ทรัพย์สินสมบัติ สิทธิความเป็นเจ้าของ เกียรติคุณ และอำนาจ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ ผู้สูงอายุจะหวงแหนไว้เป็นสิทธิ และสมบัติเฉพาะของผู้อาวุโสเท่านั้น

1.4 ความต้องการที่จะรักษาความสัมพันธ์กับกลุ่มเพื่อนฝูง และเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มที่ตนเคยมีบทบาทมาในอดีต โดยแสดงความคิดเห็นหรือความสนใจ ตลอดจนการร่วมกิจกรรมใด ๆ ดังกล่าว จะเป็นการทำเพื่อตนเองมากกว่าจะคำนึงถึงกลุ่มเป็นสำคัญ

1.5 ความต้องการที่จะแสวงหาทางรอดสำหรับชีวิต เมื่อมีความจำเป็นเกิดขึ้นก็จะมีทางออกที่มีเกียรติ และเป็นที่น่าพอใจ เช่น เมื่อถึงเวลาตายก็จะได้ตายอย่างมีคุณค่าและอย่างผู้ชนะ

ความต้องการทั้ง 5 ประการที่กล่าวมานี้ เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของผู้สูงอายุซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เป็นความต้องการที่เกี่ยวกับความมั่นคงในชีวิต ความสำเร็จในชีวิต และความพร้อมบริบูรณ์ในชีวิต เป็นความต้องการที่คล้ายคลึงกันไม่ว่าวัฒนธรรมใดในโลกและทุกสังคม โดยวัฒนธรรมต่างก็ให้ความสนับสนุนที่จะให้ผู้สูงอายุบรรลุถึงความต้องการดังกล่าวให้มากที่สุดเท่าที่จะช่วยได้

2. ความต้องการขั้นสูง (Instrumental needs) เป็นความต้องการที่มีคุณลักษณะเปลี่ยนแปลงง่าย อาจเป็นความต้องการเฉพาะหน้าหรือระยะยาว หรือเป็นจุดหมายปลายทางของผู้สูงอายุก็ได้ เป็นความต้องการที่สอดคล้องกับลักษณะสังคมและวัฒนธรรมที่ผู้สูงอายุอาศัยอยู่และถูกปรุงแต่งโดยวัฒนธรรมนั้น ๆ ด้วย เป็นลักษณะที่เข้ากับวิถีชีวิตของผู้สูงอายุซึ่งเป็นผลจากการขัดเกลาของแบบแผนวัฒนธรรม และบรรทัดฐานของสังคม เช่น ในสังคมตะวันตก ความต้องการขั้นสูงของผู้สูงอายุ คือ การมีงานทำที่เหมาะสมกับวัย มีรายได้เพียงพอใช้จ่าย มีบริการทางสุขภาพที่รัฐจัดให้ มีบ้านอาศัย มีการศึกษาผู้ใหญ่ ฯลฯ ในขณะที่สังคมตะวันออก เช่น สังคมไทยความต้องการเหล่านี้ อาจจะไม่ใช่ว่าสิ่งสำคัญเท่ากับการได้รับความดูแลเอาใจใส่จากบุตรหลานและครอบครัว ดังนั้น ความต้องการชนิดนี้จึงเท่ากับเป็นผลของวัฒนธรรมที่มีการปรับปรุงให้เข้ากับวิถีชีวิตของคนแต่ละกลุ่มตามลักษณะวัฒนธรรมของเขา การที่คนสูงอายุได้รับการสนองความต้องการขั้นสูง เช่น ได้มีโอกาสและสิทธิที่จะศึกษาและค้นพบคุณค่าของชีวิตวัยชรา ได้ใช้ชีวิตที่เหลืออยู่อย่างมีความหมาย จะทำให้เกิดความพอใจในชีวิตวัยชรา และเมื่อความตายมาถึงก็จะเป็นความตายที่น่ายินดี และเหมาะสมกับรูปแบบชีวิตของเขา

ศรีทับทิม (รัตนโกศล) พานิชพันธ์ (2534 : 59-61) ได้อธิบายถึงความต้องการของผู้สูงอายุไว้ดังต่อไปนี้

1. **ความต้องการการสนับสนุนจากครอบครัว** ผู้สูงอายุเมื่อถูกปล่อยให้อยู่คนเดียวหรือแยกตัวอยู่คนเดียว ขาดความมั่นคงทางอารมณ์และทางจิตใจ รวมทั้งเศรษฐกิจ จึงต้องหันไปพึ่งพาการช่วยเหลือจากบุคคลหรือองค์การสังคมสงเคราะห์ภายนอกครอบครัว ดังนั้นผู้สูงอายุจึงมีความต้องการการสนับสนุนจากครอบครัวดั้งเดิมของตนเองควบคู่ไปกับการช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกครอบครัว ซึ่งอาจจะเป็นกลุ่มอาสาสมัคร องค์กรภาครัฐ รัฐวิสาหกิจหรือองค์การภาคเอกชน ทั้งที่เป็นองค์กรศาสนาและองค์กรที่ไม่ใช่ศาสนาก็ได้
2. **ความต้องการด้านการประกันรายได้** โดยเฉพาะการประกันสังคมประเภทประกันสุขภาพ เมื่อเข้าสู่วัยชราภาพและเลิกประกอบอาชีพแล้ว จะได้รับบำนาญชราภาพเพื่อช่วยให้สามารถดำรงชีวิตอย่างมีความสุขและมั่นคงปลอดภัยตามควรแก่อัตภาพในบ้านปลายของชีวิตไม่เป็นภาระของบุตรหลานและสังคม
3. **ความต้องการมีชีวิตร่วมอยู่ในชุมชน** โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในกิจกรรมบางประเภทในสังคม สังคมจึงควรให้โอกาสแก่ผู้สูงอายุเหล่านี้ได้มีส่วนร่วมในการปรับปรุงชีวิตของชุมชนให้ดีขึ้น ให้มีโอกาสดูแลเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ในการพัฒนาตนเอง ในการปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในการปรับปรุงวัฒนธรรม และในการรักษาสุขภาพทั้งทางกายและจิตใจให้แข็งแรงอยู่เสมอ
4. **ความต้องการที่จะลดการพึ่งพาคนอื่นให้น้อยลง** หากครอบครัวและสังคมได้ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุได้มีโอกาสร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในครอบครัวและสังคมแล้ว จะเป็นการช่วยให้ผู้สูงอายุรู้จักพึ่งตนเอง ไม่เป็นภาระแก่สังคมในบ้านปลายของชีวิต
5. **ความต้องการทางสังคมของผู้สูงอายุ** ได้แก่
 - 5.1. ความต้องการเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว ของกลุ่ม ของชุมชน และของสังคม (Sense of Belonging)
 - 5.2. ความต้องการการยอมรับ และความเคารพยกย่องนับถือจากบุคคลในครอบครัวและสังคม (Sense of Recognition)
 - 5.3 ความต้องการมีความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลในครอบครัว ชุมชน สังคม และสามารถปรับตัวเองให้เข้ากับลูกหลานในครอบครัว และสังคมได้ (Better Relationship and Adaptation and Adjustment)

5.4 ความต้องการเป็นบุคคลที่มีความสำคัญในสายตาของสมาชิกในครอบครัว ของกลุ่ม ของชุมชนและของสังคม (Sense of Importance)

5.5 ความต้องการมีโอกาสดำเนินการที่ตนปรารถนา (Sense of Opportunity)

6. **ความต้องการทางกายและจิตใจ** เป็นความต้องการพื้นฐานที่สุดในชีวิตมนุษย์ เพราะเป็นสิ่งที่ธรรมชาติของร่างกายต้องการเพื่อเสริมสร้างร่างกายให้ดำรงอยู่ได้ ความต้องการด้านนี้ได้แก่ ความต้องการด้านปัจจัยสี่

ความต้องการด้านจิตใจเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น สัมผัสไม่ได้แต่รู้สึกได้ อาทิ ความต้องการความมั่นคงปลอดภัย (Security Needs) โดยเฉพาะความต้องการทางด้านที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัย ปราศจากความวิตกกังวลหวาดกลัว การมีสุขภาพกายและจิตที่ดี นอกจากนี้ยังมีความต้องการได้รับการยอมรับนับถือ (Recognition Needs) ซึ่งเป็นความต้องการที่จะได้รับการยอมรับว่าเป็นสมาชิกของสังคม ของกลุ่ม และครอบครัว ความต้องการมีโอกาสดำเนินการ (Opportunity Needs) โดยเฉพาะในเรื่องความสำเร็จของการทำงานในบั้นปลายของชีวิต

7. **ความต้องการทางเศรษฐกิจ** ผู้สูงอายุต้องการที่จะได้รับการช่วยเหลือด้านการเงินจากบุตรหลานของตน เพื่อสะสมไว้ใช้จ่ายในภาวะที่ตนเองเจ็บป่วย "ผู้สูงอายุต้องการให้รัฐบาลช่วยในการจัดหาอาชีพให้ เพื่อเป็นการเพิ่มพูนรายได้" ทั้งนี้เพื่อตนเองจะได้มีบทบาททางด้านเศรษฐกิจ คือ ความต้องการที่จะช่วยตนเองเพื่อให้พ้นจากสภาวะความบีบคั้นทางด้านเศรษฐกิจ ในสถานการณ์ปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการข้อที่ 3 และ 4 ดังกล่าวแล้ว

James Williamson, John Kimmairel and others, (1931 : 124 อ้างถึงใน ศรีทับทิม (รัตนโกศล) พานิชพันธ์, 2534 : 61-62) ได้ทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความต้องการขั้นพื้นฐานของผู้สูงอายุในประเทศต่าง ๆ ที่มีความแตกต่างกันทางด้านวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสังคมจากประเทศต่าง ๆ แล้วได้สรุปถึงความต้องการขั้นพื้นฐานของผู้สูงอายุไว้ดังนี้

1 ความต้องการที่จะได้รับการพักผ่อนในสภาพที่ดีกว่า และเป็นเวลาที่มากขึ้นกว่าเดิม โดยถอนตัวออกจากสภาพการทำงานที่ซ้ำซากจำเจ และสภาพความเหนื่อยอ่อนของร่างกาย

2 ความต้องการที่จะมีชีวิตอยู่ให้ยืนยาวที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ โดยไม่ปรารถนาที่จะพบกับความทุกข์ทรมาน ปัญหาต่าง ๆ หรือความขาดแคลนปัจจัยต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต หรือความต้องการที่จะมีชีวิตอยู่จนกว่าความตายจะเข้ามาถึง

3 ความต้องการที่จะรักษาหรือคงไว้ซึ่งความภาคภูมิใจต่าง ๆ ที่เคยได้รับการยอมรับจากครอบครัวและสังคม หรือสิ่งอื่น ๆ ที่ตนเองเคยมีอยู่ในขณะที่อยู่ในวัยกลางของชีวิต เช่น การมีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรง ความชำนาญต่าง ๆ ความเป็นเจ้าของสิทธิและอำนาจ หรือ

อิทธิพลต่าง ๆ ที่ตนเคยมีหรือเคยได้รับ

4 ความต้องการที่จะคงอยู่ในการได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ในชีวิตแทนที่จะมีบทบาทเป็นเพียงผู้ปฏิบัติตามหรือมีบทบาทเป็นผู้ให้คำปรึกษาแนะนำเท่านั้น การมีโอกาสได้เข้าร่วมแสดงความคิดเห็น และเข้าร่วมทำกิจกรรมที่น่าสนใจในกลุ่ม จะเป็นสิ่งที่ช่วยกระตุ้นให้ผู้สูงอายุเกิดความพึงพอใจ ภาคภูมิใจในตนเอง และสามารถแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

5. ความต้องการที่จะปลดตัวเองออกจากวิถีการดำเนินชีวิตที่สับสนวุ่นวาย ซึ่งจะต้องเผชิญกับการแข่งขัน แก่งแย่งชิงดีกัน ซึ่งเรียกร่องเวลาเกียรติยศชื่อเสียง และความสับสนวุ่นวายต่าง ๆ ไปจากเขา

สุเทพ เชาวลิต (2527 : 139) ได้กล่าวถึงความต้องการขั้นพื้นฐานของผู้สูงอายุไว้ดังนี้

1 ความต้องการด้านเศรษฐกิจ การให้ความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจการเงินควรเป็นหน้าที่ลูกหลานหรือญาติ ถ้าผู้สูงอายุคนใดไม่มีรายได้เลย แต่ถ้ามองในด้านความมั่นคงทางสังคม ก็เป็นหน้าที่ของรัฐที่จะต้องมีการจัดสวัสดิการให้แก่ผู้สูงอายุ เช่น การให้น้ำเงินบำนาญ การสงเคราะห์ผู้สูงอายุ การประกันผู้สูงอายุเพื่อให้ผู้สูงอายุทุกคนมีรายได้เพียงพอแก่การดำรงชีพ

2 ความต้องการด้านที่อยู่อาศัย ผู้สูงอายุต้องการที่พักพิง โดยอาจจะอยู่ในบ้านของตนเองหรือลูกหลาน ญาติพี่น้อง หรือสถานสงเคราะห์ของรัฐหรือเอกชน

3 ความต้องการด้านสุขภาพอนามัย เนื่องจากผู้สูงอายุมีสภาพร่างกายที่อ่อนแอ จึงเป็นหน้าที่ของลูกหลานที่จะต้องเอาใจใส่ หลายประเทศมีบริการด้านสุขภาพอนามัยแก่ผู้สูงอายุอย่างจริงจัง โดยรัฐบาลให้บริการด้านการประกันสุขภาพแก่ผู้สูงอายุ เช่น ประเทศในแถบยุโรปและอเมริกา

4 ความต้องการด้านการทำงาน ผู้สูงอายุบางคนยังมีความสามารถเพียงพอที่จะทำงานได้ การมีงานทำจึงมีความหมายแก่คนชรามาก เพราะนอกจากจะทำให้มีรายได้แล้วยังถือเป็นการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ป้องกันความเบื่อหน่าย และเป็นการแสดงความสามารถ เพื่อให้ผู้อื่นยอมรับและเคารพ บางคนทำงานโดยไม่ได้หวังในเรื่องเงินทอง แต่ทำเพื่อฆ่าเวลาและความภูมิใจมากกว่า

5 ความต้องการด้านความรัก ผู้สูงอายุต้องการความรักมาก เพราะวัยนี้เปรียบเสมือนไม้ใกล้ฝั่ง เป็นวัยอยากให้คนรู้จักและอยากให้มีคนรัก ถ้าผู้สูงอายุทำอะไรให้ก็ควรจะมีการชมเชยบ้าง เป็นการให้กำลังใจและตอบแทนบุญคุณ เพื่อให้คนชรามีความสุขในบั้นปลายชีวิต

ศศิพัฒน์ ยอดเพชร (2528 : 5) ได้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับความต้องการของผู้สูงอายุ โดยสรุปจากแนวความคิดเห็นของนักวิชาการต่าง ๆ ว่า ควรครอบคลุมในเรื่องต่อไปนี้